UN RELIEF VOTIV DEDICAT TRIADEI EGIPTENE

DE

CONSTANTIN C. PETOLESCU

În lapidariul Muzeului Național de Antichități se află un fragment de tăbliță votivă de marmură, provenind din colecția Papazoglu. Deși marginile sînt rupte, detaliile sculpturale se conservă bine. Dimensiuni : 0,082 × 0,105 × 0,010 (0,012) m. Inv. L. 768.

Gabriella Bordenache, editoarea piesei [1], consideră că piesa provine din Scythia Minor (Tomis sau Durostorum), ca și alte piese din aceeași colecție [2].

Relieful reprezintă trei divinități; dintre acestea, numai figura din centru, identificată cu Harpocrate, se păstrează întreagă, cu toate atributele sale : *cornucopia* în mîna stîngă, floare de lotus pe cap, ducînd mîna dreaptă la gură în semn de tăcere. În partea dreaptă este reprezentat Sarapis, în costumul tradițional — cu chiton și cu mantia pe genunchi; se sprijină pe sceptru cu mîna stîngă. La stînga, foarte mutilată, se vede partea inferioară a corpului altei divinități — care se presupune a fi Isis.

Gabriella Bordenache datează monumentul votiv către mijlocul sau în a doua jumătate a secolului al III-lea.

Majoritatea pieselor din colecția Papazoglu sînt cu loc de descoperire necunoscut. În anul 1861, maiorul Papazoglu publica un catalog al colecției sale, în care este indicată în cîteva cazuri și originea pieselor. Între acestea se află, în ortografia epocii, următoarea notă : „Bustu al lui Jupiteru ruptu jumătate ședăndŭ pe tronŭ si la Pîcerele luĭ se vede Ḑea seres (Sicibida)" [3]. Deci piesa a fost descoperită la Sicibida-Sucidava, așezare pe care Papazoglu o localiza la Celei [4], probabil după August Treboniu Laurian [5], contemporanul său.

---

[1] Gabriella Bordenache, *Sculture greche e romane del Museo Nazionale di Antichità di Bucarest*, I, București, 1969, p. 87, nr. 171, pl. LXXV.

[2] *Ibidem*. Dar dintre monumentele votive din colecția Papazoglu păstrate la Muzeul Național de Antichități se mai cunosc doar patru reliefuri, reprezentînd pe Hecate (Romula), Hercule, Mithra și cavalerul trac (Gabriella Bordenache, *op. cit.*, I, nr. 103, 133, 200, 225).

[3] *Muzeul Papazoglu*, București, 1861, p. 47.

[4] *Ibidem*, p. 110.

[5] Vezi D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a III-a, București, 1968, p. 209.

St Cl, XV, 1973, p. 159–161, București.

Nota lui Papazoglu asupra monumentului de la Sucidava conţine cîteva confuzii: Pe tron nu poate sta un bust, ci un personaj reprezentat în întregime; indicaţia „rupt pe jumătate" arată că îi lipseşte ceva, care nu poate fi decît din partea superioară a corpului, căci Papazoglu afirmă că divinitatea era aşezată. La picioarele lui se afla *Dea Seres* — transcriere fonetică a numelui zeiţei în limba franceză: Cérès. Identificarea unuia dintre personaje cu zeiţa Ceres a fost determinată desigur de posedarea unui atribut specific zeiţei rodniciei, cum ar fi turnul pe cap [6] sau cornul abundenţei.

Nota lui Papazoglu conţine totuşi unele detalii care permit identificarea acestei piese cu relieful triadei egiptene aflat acum la Muzeul Naţional de Antichităţi.

Astfel, zeul cu sceptrul în mînă, identificat de Gabriella Bordenache cu Sarapis, poate fi divinitatea tronînd despre care Papazoglu crede că este Jupiter. La picioarele lui Sarapis se află Harpocrate, cu cornul abundenţei în mînă şi floarea de lotus pe cap — ducînd la confuzia lui Papazoglu care crede că este vorba de zeiţa Ceres [7]. Cît despre zeiţa Isis, starea fragmentară a reliefului a făcut să treacă neobservată de către Papazoglu (sau mai degrabă a trecut-o sub tăcere).

Deci, acest relief, considerat pînă acum de provenienţă necunoscută, trebuie adăugat la repertoriul monumentelor votive ale Daciei Inferior. Cultul zeilor egipteni în Oltenia romană este astfel mai bine cunoscut [8].

Din Oltenia se cunoşteau pînă acum cinci reprezentări ale zeilor egipteni. De la Sucidava se cunoaşte capul rupt de la o statuetă din alabastru a lui Sarapis [9]. De la Romula provine statueta tronînd a lui Sarapis, turnată în bronz [10], o figurină-bust de teracotă a zeiţei Isis [11], precum şi o gemă reprezentînd pe Isis şi Sarapis [12]. La Drobeta a apărut un bust de bronz al zeiţei Isis [13]. Toate aceste piese au caracter votiv.

Despre practicarea cultelor egiptene în Oltenia avem şi alte dovezi. De la Drobeta se cunoaşte un frumos cap de copil, lucrat în marmură, purtînd pe creştet o şuviţă de păr din coafura specifică copiilor care practicau cultul isiac [14]. În antichitate se considera că victimele morţii violente, precum şi copiii, morţi prematur, rătăcesc fără linişte pînă la împlinirea timpului cît ar fi trebuit să trăiască în mod normal; salvarea din această teamă de moarte credeau a o găsi cei vechi în doctrinele şi practicile sote-

---

[6] Cf. astfel, D. Papazoglu, *op. cit.*, p. 29: „Zea Seren (*sic*) de bronz mai mică şi avînd un turn pe cap" (desigur însă că Fortuna).

[7] Floarea de lotus a lui Harpocrate a fost confundată de către Papazoglu cu turnul zeiţei Fortuna, despre care crede că este Ceres; *supra*, nota 6.

[8] Despre zeii egipteni în cadrul cultelor orientale din Oltenia, C. C. Petolescu, *Les cultes orientaux dans la Dacie Inférieure*, Apulum, 9, 1971, p. 649—651.

[9] D. Tudor, Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 420, nr. 26, fig. 33; Gabriella Bordenache, *op. cit.*, p. 85, nr. 166, pl. LXXII.

[10] C. C. Petolescu, SCIV, 23, 1972, 1, p. 80—81, nr. 2, fig. 2.

[11] Inedită în Muzeul de istorie din Caracal; inv. nr. 4510.

[12] D. Tudor, Apulum, 6, 1967, p. 213, nr. 11, fig. 2/10.

[13] *Römer in Rumänien*, Köln, 1969, p. 199, sigla F 36 (Radu Florescu).

[14] D. Tudor, Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 409—410; vezi Gabriella Bordenache, *Correnti d'arte e riflessi d'ambiente su alcuni ritratti del Museo Nazionale di Antichità*, Dacia, N.S., 2, 1958, p. 277 şi urm.

Relief votiv dedicat triadei egiptene.

rologice ale inițierii [15]. Capul de marmură provine probabil de la statuia funerară a unui copil inițiat în misterele zeiței Isis.

Eventual tot din Oltenia provine și coronamentul de monument funerar cu chipul zeului Ammon [16]. Informațiile noastre despre adorarea cultelor egiptene în Oltenia romană s-ar ridica astfel la opt.

Pe relieful triadei egiptene din colecția Papazoglu, Sarapis apare în poziție tronînd (*tronans*), ca în cazul statuetei de bronz de la Romula [17]; Isis însă, care de obicei are mantia înnodată pe piept [18], apare pe relieful de la Sucidava cu ea atîrnînd.

De remarcat iarăși că pînă acum divinitățile egiptene sînt cunoscute în Oltenia numai din reprezentări figurate, ceea ce este firesc într-o provincie cu un grad de urbanizare mai scăzut: astfel de monumente erau mai accesibile credincioșilor decît formulele epigrafice [19]. În schimb, în Dacia Superior, provincie cu orașe mai mari și mai multe, cu populație orientală mai numeroasă, proporția este inversă, în favoarea monumentelor epigrafice [20].

UN RELIEF VOTIF DÉDIÉ À LA TRIADE ÉGYPTIENNE

RÉSUMÉ

Dans les collections du Musée National des Antiquités de Bucarest il y a un fragment de relief votif en marbre avec la représentation de la triade égyptienne Sérapis—Harpocrate—Isis, provenu de la collection Papazoglu, le lieu de découverte inconnu. À l'aide d'une notice de Papazoglu de 1861, l'auteur établit que le relief a été trouvé à Sucidava (Celei-Corabia), en Dacie Inférieure.

---

[15] Frantz Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains*, Paris, 1942, p. 281—283.

[16] C. C. Petolescu, SCIV, 23, 1972, 1, p. 79—80, nr. 1, fig. 1.

[17] Silviu Sanie îmi comunică însă verbal că Sarapis de la Romula ar fi eventual reprezentat în poziție orantă.

[18] Observația Gabriellei Bordenache, *Sculture greche e romane*, I, p. 87, nr. 171. Astfel reprezentate sînt în Oltenia figurinele de la Romula și Drobeta (*supra*, notele 11 și 13), în Dobrogea cele două busturi ale zeiței de la Tomis (Pentru acestea din urmă, vezi V. Canarache—A. Rădulescu—A. Aricescu—V. Barbu, *Le dépôt des monuments sculpturaux récemment découverts à Constantza*, Acta Antiqua Philippopolitana. Studia archaeologica, Sofia, 1963, p. 136, nr. 8, fig. 9; Gabriella Bordenache, *op. cit.*, p. 86, nr. 170.)

[19] Vezi astfel pentru monumentele funerare, Fr. Braemer, *Les stèles funéraires à personnages de Bordeaux. Contribution à l'histoire de l'art provincial sous l'Empire romain*, Paris, 1959, p. 107; Lucia Țeposu Marinescu, *Despre originea unor tipuri de monumente funerare din Dacia Superior*, SCIV, 23, 1972, 2, p. 216 (după care este citat Fr. Braemer).

[20] Inscripții dedicate zeiței Isis se cunosc la Ulpia Traiana (CIL, III, 7907, 7908), Apulum (CIL, III, 1003; SCIV, 13, 1962, 1, p. 147—152) și Potaissa (CIL, III, 882). Sarapis primește închinări la Ulpia Traiana (CIL, III, 973, 7920, 7768, 7769): un medalion votiv din lut cu bustul lui Sarapis de la Alburnus Maior: I. I. Russu, SCIV, 11, 1960, 2, p. 408—409 (= Studii și comunicări. Arheologie—Istorie, Muzeul Brukenthal, 12, 1965, p. 31, nr. 5). Împreună, Isis și Sarapis apar în inscripții la Potaissa (CIL, III, 881) și Apulum (CIL, III, 7770; 7771: împreună cu Jupiter, Sol, Luna, Diana, Dii Deaeque conseruatores). Un mic bust de marmură de la Ulpia Traiana în Muzeul județean Hunedoara—Deva, reprezentînd pe Isis, inedit.